

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26319>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-18 and may be subject to change.

Een kan met problemen

J. E. Bogaers

Tot de collectie van Museum Hertogsge-
maal, dat gelegen is aan de Rosmalensedijk
te 's-Hertogenbosch-Gewande, behoort een
Romeinse kan van een geelkoperlegering,
die om velerlei redenen hoogst merkwaardig
mag worden genoemd (afb. 1). Zeer waar-
schijnlijk is ze in 1984 gevonden in het Gel-
derse rivierengebied, en wel te IJzendoorn
in de gemeente Echteld, naar verluidt bij
graafwerkzaamheden in de uiterwaard van
de Waal, naast een zanddonk, aan de rand
van een baggergat, onder de grondwater-

1. Bronzen kan uit Echteld-IJzendoorn; grootste
hoogte: 19 cm. Foto M. van Beers.

spiegel'. Het stuk vertoont geen spoor van
oxydatie of patina, maar heeft over de gehe-
le oppervlakte een doffe glans („rivierpati-
na” of „Moorpatina”); dit wijst erop dat het
lange tijd in water, althans in een vochtige
omgeving, heeft gelegen.

De kan, in het Latijn *urceus* genaamd², heeft
een gewicht van 726,7 gram en een inhoud
van ongeveer 0,8 liter. Ze is samengesteld
uit vier delen, die afzonderlijk zijn gegoten:
de voet, de buik, de hals en het oor. De
hoogte is 17,7 cm (inclusief het bovineinde
van het oor: 19 cm). De buik heeft een dia-
meter van maximaal 10,5 cm; de middellijn
van de monding is aan de bovenkant, bui-
tenwerks gemeten, 7,7 cm groot. Op de
schouder - de overgang van de buik naar de
hals - is een groef te zien, en vlak boven de
voet, aan de onderzijde van de buik, bevindt
zich een richel. Deze groef en richel geven
de plaatsen aan waar de drie belangrijkste
delen van de kan met elkaar zijn verbonden;
in de thans aan elkaar aansluitende randen
daarvan zijn waarschijnlijk op de draaibank
groeven en lijsten aangebracht, die vervol-
gens op elkaar zijn geklemd³. Aan de onder-
zijde van de bodem zijn - bij wijze van de-
coratie? - rondom het verhoogde centerpunt
zes cirkelvormige groeven uitgedraaid⁴.

De buik vertoont tal van butsen en is hier en
daar lek. Bovendien is hij herhaaldelijk ge-
repareerd. Daarbij is telkens - ongetwijfeld
over een gat heen - een stukje brons gesol-
deerd, tweemaal verrassenderwijs in de
vorm van een blaadje met steel (afb. 1,
links). Rechts van de beneden op het oor af-
gebeelde vrouw is ter reparatie een reepje
brons bevestigd (afb. 2); vergelijk voor iets
dergelijks afb. 1, midden onder. Vlak boven
de bodem is op een tweetal plaatsen soldeer-
sel te zien, dat zeker ook in een later stadi-
um is aangebracht.

Opvallend is verder dat het S-vormige oor
niet alleen aan de bovenkant weinig fraai
aansluit aan de rand van de monding, maar
dat het ook zeer slordig en ongetwijfeld pas

2. Detailopname van het met reliëf versierde oor.
Foto M. van Beers.

secundair met soldeer aan de kan is bevestigd. De rand van de monding is - om welke reden dan ook - aan de buitenkant enige malen verticaal ingesneden (afb. 3, links boven); vier van de daardoor ontstane groefjes worden gedeeltelijk bedekt door een van de twee sterk gestileerde vogelkoppen met lange snavels die langs de opening van de kan zijn gelegen en waarin het oor aan de bovenzijde uitloopt⁵.

Wanneer men het oor meerekent, dan behoort het stuk uit Echteld-IJzendoorn tot het type Den Boesterd 277⁶, dat een trechtvormige monding heeft met een opstaande rand, en een met reliëf versierd, S-vormig oor, maar het is de vraag of onze kan oorspronkelijk wel voorzien is geweest van een (ander, primair?) oor.

Tussen de reeds vermelde vogelkoppen is aan de bovenzijde van het oor een kelk van bladeren te zien, waarvan het middelste omhoog is gebogen en als duimsteun dienst kan doen, en twee andere, aan weerszijden daarvan, als voluten op de vogelkoppen liggen (afb. 3). Aan de onderkant is de bladerkelk

begrensd door twee horizontale lijsten (afb. 2).

Het reliëf toont vervolgens een naar links gerichte en op een grondlijn gezeten griffioen, het fabeldier, dat een combinatie is van twee koningen onder de dieren: het heeft het lichaam van een gevleugelde leeuw en is bekroond met een adelaarskop. Deze afbeelding kan enkel als ornament zijn bedoeld, maar het is ook mogelijk dat de griffioen hier dienst doet als symbool van de waakzaamheid of als apotropaeisch middel, tot afwering van onheil⁷.

Daaronder bevinden zich twee raadselachtige, kruiselings over elkaar gelegde voorwerpen. Het benedenste lijkt wel een juk, maar het zou ook een boog (zonder pees) kunnen voorstellen. Daarover ligt misschien de punt van een lans of speer.

Het onderste deel van het oor was waarschijnlijk versierd met een bladmotief, maar daarvan zijn alleen links en rechts boven nog enige gebogen groefjes waarneembaar. Daartussenin is het vlak gevuld met een wel zeer opmerkelijke vrouwenfiguur. Deze is gekleed in een lang gewaad met klokrok, dat tot vlak boven de voeten neervalt en met een ceintuur is opgeschort. Ze draagt geen

3. Bovenaanzicht met inscriptie in puntschrift; grootste diameter van de monding: 7,7 cm. Foto M. van Beers.

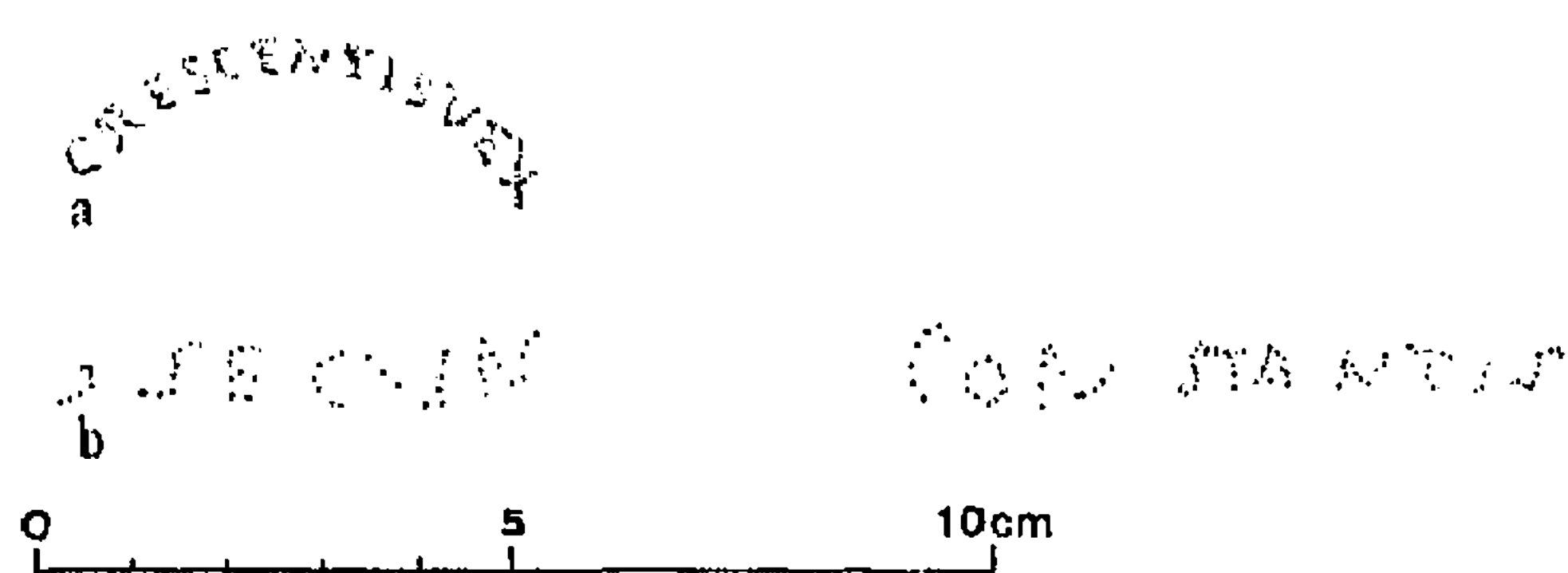
hoofddekseel en is verder gehuld in een kort schoudermanteltje of pelerientje. In de linkerhand (rechts) lijkt ze een snaarinstrument vast te houden; als dit juist is, dan kan het benedenwaarts gerichte voorwerp dat ze in de rechterhand (links) heeft, moeilijk iets anders zijn dan een citerpen of *plectrum*, en is het muziekinstrument een citer. Tot slot dient nog vermeld te worden dat de vrouw gevleugeld is; boven haar rechterschouder (links) is duidelijk een vleugel te zien.

Het schoudermanteltje is wellicht het meest verrassende element. Zo iets is uit de klassieke oudheid tot nu toe alleen bekend van de klederdracht van de „Zeeuwse” godin Nehalennia⁸. Op grond daarvan mag men wel vermoeden dat het pelerientje deel heeft uitgemaakt van de traditionele kleding van inheemse vrouwen in Romeins Zeeland of in het mondingsgebied van de Rijn en de Schelde in de provincies Gallia Belgica en Germania Inferior⁹.

De afgebeelde vrouw lijkt een gevleugelde overwinningsgodin of Victoria te zijn, die gekleed is in een dracht die in de Romeinse tijd in onze streken heeft thuisgehoord¹⁰. De kan - of in ieder geval het secundair aangezette oor - moet dan ook wel in Belgisch Gallië of in Neder-Germanië zijn vervaardigd, vermoedelijk in de tweede of derde eeuw na Chr.¹¹

Een tweetal inscripties brengt ons in contact met voormalige eigenaren van het intrigerende stuk vaatwerk uit IJzendoorn. Deze opschriften bestaan min of meer uit kapitalen, die zijn samengesteld uit ingeslagen puntjes.

a. Het meest opvallend is de tekst die op een heel vreemde plaats is aangebracht, name-

4. Twee inscripties in puntschrift; a: aan de binnenkant van de monding, b: aan de buitenzijde onder de rand. Tek. E. J. Ponten.

lijk aan de binnenzijde van de monding, onder de rand (afb. 3 en 4a; de hoogte van de letters varieert van 3,5 tot 4,5 mm): CRES-CENTIS VEX(illariorum) = van de vaandeldrager Crescens. Het woord vexillarius heeft hier zeer waarschijnlijk betrekking op de vaandeldrager van een Romeinse ruitersafdeling; deze laatste heeft vermoedelijk deel uitgemaakt van de hulptroepen (*auxilia*)¹².

b. De tweede inscriptie is veel moeilijker te zien; deze bevindt zich vlak onder de rand, aan de buitenzijde van de monding¹³. De letters zijn 3 tot 7,5 mm hoog en de tekst (afb. 4b) luidt: > (centuriae) SECVN(di[SECVN(diani), SECVN(dini) of een dergelijke bijnaam of *cognomen*]) CONSTANTIS = van Constans, behorende tot de centuria onder commando van (de centurio) Secundus (Secundianus of Secundinus enz.). Deze Constans is infanterist geweest in een centuria (ter grootte van ongeveer tachtig man), waarschijnlijk de kleinste tactische eenheid van een *cohors auxiliaria*, een afdeling hulptroepen die een nominale sterkte had van vijfhonderd of duizend man.

Namen als Crescens, Secun(dus enz.) en Constans zijn uit het hele Romeinse rijk bekend¹⁴ en kunnen in ons geval weinig zeggen over de herkomst van de zo genoemde militairen.

Wanneer men let op de plaats van de beide inscripties, dan is het vanzelfsprekend dat die van de ruiters en vaandeldrager Crescens secundair moet zijn. Nadat de kan eigendom was geweest van de infanterist Constans, is ze - om welke reden dan ook - in het bezit gekomen van Crescens, die daarvan onmiskenbaar blijkt heeft gegeven.

Het is heel goed mogelijk dat Constans en Crescens gediend hebben in dezelfde afdeling hulptroepen. Deze moet dan een *cohors auxiliaria equitata* zijn geweest ter sterkte van ongeveer vijfhonderd (*quingenaria*) of duizend (*milliaria*) man, waarvan niet alleen infanteristen, maar ook respectievelijk ca. 120 of 240 ruiters (*equites*) deel hebben uitgemaakt¹⁵.

Overigens blijft het de vraag, waar en in welk castellum deze cohors in onze streken gestationeerd is geweest. De uiterwaard aan de noordelijke oever van de Waal te Ech-

teld-IJzendoorn kan daarvoor bezwaarlijk in aanmerking komen. Eerder zal men moeten denken aan een der castella van de Nedergermaanse limes, aan de zuidelijke oever van de Rijn in de Neder-Betuwe¹⁶.

Noten

- 1 Naar mededelingen van A. J. C. E. Verhagen ('s-Hertogenbosch-Empel), conservator van Museum Hertogsgemaal, die de schrijver ook gaarne de gelegenheid heeft geboden om de kan te bestuderen en te publiceren.
- 2 Hilgers 1969, p. 83-84 (met afb. 77) en 299-300, nr. 378; dergelijke kannen of kruiken zijn vooral gebruikt voor het uitgieten van wijn en water.
- 3 Mutz 1972, p. 45-47.
- 4 Vgl. Mutz 1972, p. 24-25.
- 5 Op de vogelkoppen bevinden zich nog sporen van een grotendeels weggesleten versiering.
- 6 Den Boesterd 1956, p. 77-78 en pl. XII: nr. 277. Vgl. idem, p. 77 en pl. XII: nr. 276; Radnóti 1938, p. 159-162 en Taf. XIV, 77.
- 7 Vgl. K. Ziegler in: RE VII (1912), 1902-1929, s.v. Gryps, vooral 1924 e.v.
- 8 Zie de afbeeldingen in Hondius-Crone 1955 en Deae Neh.
- 9 Vgl. Hondius-Crone 1955, p. 102; P. Stuart in: Deae Neh., p. 26 en 28; Wild 1968, p. 214-216, en 1985, p. 404-405.
- 10 In verband hiermee is het opmerkelijk dat tot de vondsten uit het Domburgse heiligdom van Nehalennia ook fragmenten behoren van twee beelden van Victoria in „klassieke” trant; vgl. Hondius-Crone 1955, p. 76-79 en 110-111. Zie over een waarschijnlijk inheemse Victoria in een inscriptie (CIL XIII 8252) op een altaar uit Keulen; Stolte 1986, 635.
- 11 Vgl. Radnóti 1938, p. 160-162; Den Boesterd 1956, p. 77, nr. 276, en p. 78, nr. 277; Cahen-Delhay 1970, p. 129-131 (type C en D).
- 12 Vgl. A. Neumann in: RE VIII A (1958), 2439-2442, s.v. vexillarius.
- 13 De ontdekking is te danken aan A. J. C. E. Verhagen.
- 14 Vgl. Kajanto 1965, p. 234, 258 en 292; Alföldy 1969, p. 180, 181 en 290-292; Mócsy e.a. 1983, p. 87, 92 en 258.
- 15 Vgl. Johnson en Baatz 1987, p. 34-36.
- 16 Met dank aan A. Koster, wetenschappelijk medewerker bij het Provinciaal Museum G. M. Kam, Nijmegen, voor technische en wetenschappelijke adviezen die in dit artikel verwerkt zijn.

Literatuur

- Alföldy, G., 1969. *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg.
- ANRW. *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*.
- Boesterd, Maria H. P. den, 1956. *Description of the Collections in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen, V. The Bronze Vessels*. Nijmegen.
- Cahen-Delhay, Anne, 1970. Une buire romaine en bronze découverte à Saint-Mard, *Helinium* 10, 120-135.
- CIL. *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- Deae Neh. *Deae Nehalenniae. Gids bij de tentoonstelling Nehalennia de Zeeuwse godin, Zeeland in de Romeinse tijd, Romeinse monumenten uit de Oosterschelde*. Middelburg/Leiden 1971.
- Hilgers, W., 1969. *Lateinische Gefäßnamen. Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen*. Düsseldorf.
- Hondius-Crone, Ada, 1955. *The Temple of Nehalennia at Domburg*. Amsterdam.
- Johnson, Anne, en D. Baatz, 1987. *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches*. Mainz am Rhein.
- Kajanto, I., 1965. *The Latin Cognomina*. Helsinki.
- Mócsy, A., e.a., 1983. *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso*. Budapest.
- Mutz, A., 1972. *Die Kunst des Metaldrehens bei den Römern. Interpretationen antiker Arbeitsverfahren auf Grund von Werkspuren*. Basel/Stuttgart.
- Radnóti, A., 1938. *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*. Budapest.
- RE. Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*.
- Stolte, B. H., 1986. Die religiösen Verhältnisse in Niedergermanien. In: W. Haase (Hrsg.), ANRW II, 18, 1. Berlin/New York, 591-671.
- Wild, J. P., 1968. Clothing in the North-West Provinces of the Roman Empire, *Bonner Jahrbücher* 168, 166-240.
- Wild, J. P., 1985. The Clothing of Britannia, Gallia Belgica and Germania Inferior. In: Hildegard Temporini (Hrsg.), ANRW II, 12, 3. Berlin/New York, 363-422.

Berg en Dalseweg 150
6522 BZ Nijmegen